

Botos Katalin

Jövedelmi differenciák hatása: társadalom és gazdaság

A „zászlóshajó” anomáliái

Mottó: „Minden közgazdaságtan politikai gazdaságtan”
Gunnar Myrdal

ÖSSZEFOGLALÓ: A jövedelemegyenlőtlenségek igazságtalan társadalmat eredményeznek és távlatilag akadályozzák a gazdasági növekedést. Az egyenlőtlenségeket a járadékvadászat okozza, de részben az állam maga is. A demokratikus választási rend nem szab korlátot az USA-ban a pénzügyi támogatásnak, s így a társadalom 1 százaléka olyan képviselőket választ, akik a támogatók érdekében befolyásolják a törvényhozást és a közösségi döntéseket. Az átlagember a média hatására nem ismeri fel saját érdekeit. Olykor olyan állami beavatkozásokat is elutasítanak a szegényebb rétegek, amelyek saját helyzetükön javítanának. Az elmúlt két évtizedben a munkajövedelmek stagnáltak, sőt romlottak az USA-ban. A teljes többletjövedelem az 1 százalékhoz áramlott. A monetáris politika és a bankmentő akciók a közelmúlt válságának kezelésekor ugyancsak hozzájárultak a növekvő jövedelemkülönbségekhez. Nemcsak a demokrácia, de a gazdaság egészének érdekei is reformot követelnek, mind a gazdaságpolitikában, mind magában a politikában.

KULCSSZAVAK: jövedelemegyenlőtlenség, járadékvadászat, bankmentés, adózás, monetáris politika, a választások finanszírozása
JEL KÓD: D31, G29, H 21, E63, E 58

Gunnar Myrdal mondása roppant aktuális. Nem másról van szó napjainkban sem, mint a jövedelmen való osztozkodásról. Ez pedig nem értelmezhető a társadalom különböző rétegeinek politikai érdekérvényesítési képessége nélkül.

Kétségekívül Gunnar Myrdal és *F. A. Hayek* osztott Nobel-díja mutatja a legvilágosabban, mennyire szétszakadt a közgazdaságtan a hetvenes években. A bírálók nem is tudtak igazságot tenni köztük: ezért osztották meg a Nobel-díjat közöttük. Két iskola alakult ki. Míg az egyik a piac mindenhatósága mellett érvel, a

másik a társadalmi szempontok érvényesítését tarja szükségesnek a gazdaságpolitikában.

Az egyik azt állítja, hogy a közgazdaságtan törvényei önmagukban hatnak, s torzít minden állami beavatkozás. Gyakorlatilag ma ez a főáram. Minél kisebb állam, annál hatékonyabb a gazdaság! Hiszen csupán a gazdaság számít...¹. A másik oldal ezzel szemben, a neo-keynesi közgazdaságtan alapján azt hangsúlyozza, hogy a piac nem képes minden társadalmi kérdés igazságos rendezésére, ezért az államnak bele kell avatkoznia a gazdaság menetébe.

Mindkét fél komoly arzenált vonultat fel álláspontja alátámasztására. Egyike az állami beavatkozást támogató művek szerzőinek Jo-

Levelezési e-cím: evmkabor@gmail.com

seph Stiglitz.² Szerinte a közgazdászok legfontosabb feladata a közjó szolgálata. Úgy véli, a jövedelmek szélsőséges szórása nem pusztán szociális kérdés. Valóban ára van gazdasági értelemben is az egyenlőtlenségnek, mert negatívan hat vissza a növekedésre. Elsősorban a kevésbé gazdagok helyzetének relatív romlását jelenti, de végső soron kedvezőtlen az egész nemzetgazdaság, benne a módosabbak számára is (Stiglitz, 2013). Nemcsak az Újvilágban, de számos fejlett országban is tapasztalhatunk ilyen jelenséget.

Mindenesetre, a téma az utcán hever.³ Számos hasonló jellegű munka látott napvilágot a közelmúltban. A zászlóshajó azonban az Egyesült Államok. Amit az USA-ban tapasztalhatunk, több-kevesebb késsedemmel megjelenik a világ többi fejlett országában is. Ugyanakkor fel kell hívni arra a figyelmet, hogy az Egyesült Államok számos szempontból kivételes helyzetben van, ami az összehasonlításokat kérdőjelessé teszi. A dollár kulcsvalutaszerepe, a *brain-drain* lehetősége a technikai fölény biztosításához eltorzíthatja a gazdasági adatokat és a társadalomszerkezetet is. Mégis roppant tanulságos, milyen jövedelemdifferenciálódási folyamatok mentek végbe a világ legfejlettebb gazdaságában.

Az amerikai iskolákban a mai napig minden reggel elmondják vigyázzállásban az amerikai identitás alapját képező hitvallást: *„Hű leszek, annak a köztársaságnak a zászlájához, amely minden tagja számára biztosítja a szabadságot és az igazságosságot.”* (Stiglitz, 2013, 334. oldal) (Megjegyzem, a szöveg az ötvenes évek óta azt a kiegészítést is tartalmazza: *„nation, under God”*) Lehet-e azonban ezt joggal elmondani egy olyan kettészakadt társadalomban, amelyben nagyon kevesek kihívó jóléte mellett a széles tömeg stagnáló, romló életfeltételekkel találkozik és létbizonytalansággal küzd? Ahol a fiatalok számára – és sok más polgár számára is – a jövő kilátástalan? Csakis egy, a kohéziót biztosító, egyenletesebb jövedelemeloszlás szol-

gálhatja tartósan a közjót. S legfőképpen csak egy ilyen társadalom biztosíthat demokratikus kereteket egy fenntartható fejlődés számára.

AZ EGYENLŐ LEHETŐSÉGEK HAZÁJA

Hogyan alakult az USA társadalmának jövedelmi rétegződése közelmúltban?

Az elmúlt negyedszázadban szélsőségesen nagyok lettek az USA-ban a jövedelemdifferenciák. Ennek súlyos gazdasági következményei várhatók, túl azon, hogy társadalmi szempontból is elfogadhatatlan. Hosszabb távon ugyanis mindenkinek hátrányos lesz – még azoknak is, akik számára most kedvező a helyzet. A túlzott jövedelemkoncentráció ugyanis a jövőbeni növekedés korlátjává válhat. A 99 százalék helyzete az elmúlt évtizedben stagnált vagy romlott, akár a jövedelmi, akár a vagyoni viszonyokat nézzük. Különösen az elmúlt időszakban, a nemzetközi pénzügyi válság idején erősödött meg a jelenség, hogy a létrehozott jövedelem túlnyomó többsége a társadalom 1 százalékához vándorolt. Egyértelmű, hogy a kialakult helyzet a demokratikus elveknek, az igazságosság követelményének semmiképpen nem felel meg (Stiglitz, 2013).

Látnunk kell, hogy az USA gazdaságát mindig jellemezte a számottevő jövedelmi egyenlőtlenségek megléte. A társadalom tolerálta a különbségeket, mert úgy tartották, a lehetőség a vagyonosodásra mindenkinek adott. A jövedelmi differenciákat egyszerűen a kapitalizmus velejárójának tartották. Hittek az egyenlő esélyekben. Az egyenlőség fontos társadalmszervező elv, de pontosan mit is jelent? Az amerikai gondolkodók számára a lehetőségek egyenlősége volt a fontos. Az egalitáriánus szemlélettel, a szocialista egyenlőséggel szemben a politikusok kezdetől azt hangsúlyozták, hogy az USA az egyenlő lehetőségek hazája. Mindenki érvényesülhet, ha van szorgalma és tehetsége.

Ez a tétel változott meg napjainkra. Amerika többé már nem a korlátlan lehetőségek hazája. A szegényebb, ámde tehetséges emberek nem tudnak kitörni helyzetükből. Az amerikai álmom, hogy bárki a csúcsra juthat, az marad, ami a neve: álmom... Talán ez a legmegdöbbentőbb egy identitására büszke amerikai polgár számára. És ez a meglepő az amerikai demokráciára korábban oly sóvárogva tekintő többi polgár számára is.

A demokrácia elvileg az „egy ember-egy szavazat” elvén nyugszik. Ez a demokratikus berendezkedés lenne az alapja annak, hogy minden embernek lehetősége legyen képességei kibontakoztatására. Ma már a jövedelmek fokozódó koncentrációja, párosulva a tulajdon szentségével és örökölhetőségével, egy új, örökletes elit létrejöttét segíti elő, ami lehetetleníti a társadalmi mobilitást.

Vessünk egy pillantást egy kissé részletesebben a tényekre!

MELLBEVÁGÓ ADATOK

Már *Raghuram Rajan* chicagói professzor is foglalkozott néhány éve a nagy sikert aratott könyvében (Törésvonalak) az elképesztő jövedelemkülönbségekkel (Rajan, 2010). Elemezte a 2007-es pénzügyi válság okait és következményeit az USA-ban, (amelyeket egyébként Rajan a pénzügyi szakértők közül szinte egyedülként jósolt meg), rámutatott két nagyon fontos jelenségre. Egyrészt arra, hogy a modern növekedés az USA-ban nem jár együtt a foglalkoztatottság növekedésével. Erre Stiglitz is többször és nyomatékosan utal idézett munkájában. Rajan bemutatta, hogy megfelelő állást találni csak képzett személy tud. A tanulás azonban egyre drágább. Egyre kevesebb amerikai átlagpolgár képes azt megfizetni. A legtöbben a középszintű ismeretek megszerzése után dolgozni kezdenek, de jövedelmük viszonylag alacsony lesz, és erősen elmarad a GDP nö-

vekedési ütemétől. A viszonylag kevesek, akik megfelelő képzettséggel rendelkeznek, kellő verseny híján magas javadalmazást kérhetnek és kapnak is (Botos, 2012). Rajan szerint ez is hozzájárul a jövedelmek széthúzódnásához.

Stiglitz idézett művében részletes adatokkal szolgál a jövedelem differenciálódásáról. Amerikában már a válság előtt, 2007-ben, a leggazdagabb egy ezrelék jövedelme 220-szorosra volt a háztartások 90 százalékában elérhető átlagnak. A vagyon eloszlása még ennél is aránytalanabb. A felső egy százalék vagyona a nemzet összes vagyonának egy harmadát teszi ki! 30 évvel ezelőtt a legfelső 1 százalék jövedelme a nemzet összjövedelmének még csak 12 százaléka volt. Ez a szám azóta drámaian növekedett. 2002 és 2007 között a nemzeti jövedelem 65 százaléka a leggazdagabb 1 százalékhoz áramlott. A folyamatok tehát már a válság előtt elindultak. 2009-ről 2010-re azonban még markánsabbá vált a koncentrálódás: a megtermelt új érték csaknem egésze, 93 százaléka az 1 százalékhoz áramlott. A menedzserek fizetése a válság első egy-két éve után 2010-ben ismét a régi szinten volt: az átlagos munkásfizetésekhez képest 243:1 arányban voltak magasabbak! *Thomas Piketty*, aki a vagyoni differenciákat vizsgálta nemzetközi szinten, határozottan állítja, hogy a menedzserek asztronómiai fizetését sok minden indokolja, csak teljesítményük nem (Piketty, 2014).

Néhány érzékletes viszonyítás: A legfelső 1 százalék heti jövedelme napjainkban eléri az alsó 20 százalék éves jövedelmének 40 százalékát. Az egy ezrelék másfél nap alatt annyi jövedelemre tesz szert, mint a 90 százalék egy év alatt!!! (Stiglitz, 2013) Idézhetjük Rajant is, aki hivatkozott művében bemutatta, hogy a legjobban kereső alapkezelő menedzser fizetése a válság előtt 750 000-szerese volt az átlagbéreknek. (Nem tévesztettem el a nullákat!)

A felső ötödben az adózás utáni jövedelem akkora, mint a másik négyötödben együttvéve (Stiglitz, 2013). Természetesen ebben benne

van, hogy az USA-ban a szegényebb rétegek zömében afroamerikaiak, latinok. Ez azonban nem von le annak a megállapításnak az értékéből, hogy a polgárok jövedelmi skálája nagyon széthúzódik. Legfeljebb *expressis verbis* is kimondható, hogy az amerikai demokrácia integráló ereje messze nem olyan hatékony, mint azt sokan hinni szeretnék. Az USA-ban, ahol igen sokféle kutatásra mód nyílik, megvizsgálták azt is, hogy nemek és népcsoportok szerinti tagolódásban milyenek az amerikai polgárok lehetőségei. Kiderült, – és erről Stiglitz részletesen beszámol könyvében – hogy az afroamerikaiak elhelyezkedési esélyei sokkal előnytelenebbek, mint fehér bőrű honfitársaiké. Egy, a börtönviseltek visszailleszkedését vizsgáló munka például kimutatta, mennyivel könnyebben sikerül ez a nem színes bőrű amerikaiaknak. Az élettartamok vizsgálata is rámutatott hasonló különbségekre. A szegényebb rétegekhez tartozó színes bőrű amerikaiak várható élettartama lényegesen alacsonyabb, mint többi honfitársuké. Különösen igaz ez a nőkre.

A jövedelmek széthúzódása tehát messze nem úgy valósult meg, hogy a gazdagok mozdonyként húzták volna magukkal a gazdaságot. Nem áll, hogy bár ők sokkal jobban jártak, azért a többi se járt rosszul. Nem a reálgazdaság gyarapodott, aminek következtében munkahelyek keletkeztek, s esetleg a dolgozók bére is arányosan emelkedett volna.

(A második világháború utáni negyedszázadot ez jellemezte. Ezért nevezte Dardot – Laval francia szerzőpáros a *Globálrezon* című könyvében az 1945 utáni időszakot a fordí növekedés időszakának.) (Dardot – Laval, 2013). Ha a torta nagyobb, akkor lehetséges, hogy annak ellenére, hogy a gazdagok nagyobb arányt hasítanak ki maguknak belőle, azért az alacsonyabb jövedelmű rétegek is egyre jobban élhetnek. Az elmúlt időszakban azonban – különösen a kevésbé tanult, középfokú végzettséggel rendelkező fiataloknál – a helyzet egyértelműen romlott. Jövedelmük a XXI. század első évtizedében

egynegyedével lett kevesebb, mint 25 évvel ezelőtt. Azoknál, akik elérték a felsőfokú képzés első szakaszát, a BA-fokozatot, a mediánértéknél mintegy 10 százalékos jövedelemcsökkenést állapíthatunk meg. (A medián a középső érték, amely alatt ugyanannyian keresnek többet, mint kevesebbet.) Tehát ők se jártak kimondottan jól (Stiglitz, 2013). S ami a legnagyobb probléma, hogy ezek a kiemelkedő jövedelmek sem az elit valamiféle különleges képességét tükrözik, hanem a járadékvadászat sikerességét.

JÁRADÉKVADÁSZAT

Stiglitz hangsúlyozza, hogy a kiemelkedő jövedelmek igen jelentős hányada nem a technikai haladásnak, az innovációnak vagy más reálgazdasági eredménynek, hanem a monopolista helyzetnek a következménye. Ha a hatalmas jövedelmek azért illetnék meg tulajdonosaikat, mert nagyban hozzájárultak az egész társadalom jólétéhez, akkor elsősorban a nagy tudósok és innovátorok lennének a jövedelmi lista élén. A híres matematikusokra, a lézer, a tranzisztor, a web feltalálóra, a DNS felfedezőire gondolhatnánk. Azonban egyikük sincs rajta a Forbes magazin „Milliárdosok listáján”! A nagy jövedelmi differenciák ezek szerint nem állnak arányban a szakmai teljesítményekkel, hanem gyakran a fogyasztókat megkárosító, a piacinál magasabb árak alkalmazása miatt keletkező járadékokból fakadnak.

Ezeket a helyzeteket gyakran a piac hozza létre, de nem ritkán éppen maga az állami szabályozás eredményezi. A versenytörvények elégtelen alkalmazása, a kedvezmények és mentességek osztogatása, a nagy állami megbízások, állami tulajdonrészek kedvezményes juttatása, vagy például a 2008-as válságnál az adófizetők terhére végrehajtott bankmentőakciók. Ezek mind jellemzően monopolista hasznot eredményeztek. Hiába vannak papíron érvényben a trösztellenes törvények az államokban, gyakor-

latilag szinte megakadályozhatatlanok az ilyen helyzetek. Járadék sok formában keletkezik.

Vannak természeti kincsek állami kézben, ahol az ár mindenképpen jócskán magasabb a kitermelési költségeknél. Ezt az extrajövedelmet fel lehet(ne) használni a nemzet egészének felemelkedésére. Az USA-ban nem ez a politika a jellemző. Gyakori, hogy ezeket a javakat áron alul juttatják leendő tulajdonosaiknak, nemzeti ajándékképpen. A természetes monopóliumokat tehát ily módon megfejelelik a mesterséges monopóliumok, s a törvényhozás ebben segítséget nyújt nekik. (Clinton alatt megpróbálkoztak azzal, hogy jogszabály alapján, aukciókkal közelítsenek egy reális árhoz, de nem jártak eredménnyel. A törvényhozás elgáncsolta a kezdeményezést.) Úgy tűnik, hogy a törvényhozás a gazdagokat képviselő lobbicsoportok kezében van (Stiglitz, 2013).

Járadék keletkezik továbbá

- a perifériákon levő leányvállalataik extra jövedeleméből;
- a két legkorrupciósabb iparágban – ahol messze a legerősebbek az amerikai cégek (gyógyszer és fegyvergyártás);
- a start-up business szektorban [amennyiben az sok jó (külföldi) ötlet eltulajdonításának a melegágyai];
- az ellenfelek ellenséges felvásárlása révén, a tőzsdén. Ez szinte „iparág” náluk, a brókerrek pedig a legügyesebbek az így keletkező vagyonok elrejtésében.

A listát vezető hatalmas jövedelmek tehát nem a vállalkozó szellem, a hozzáértés eredményei, hanem nagyrészt a jogilag kimódolt járadékok következményei. Igaz ez a megállapítás a menedzserek kasztjának jövedelmére is, hiszen törvény adta lehetőségeikkel élve legtöbbször ők maguk szabják meg saját „bérüket”, nem szűkmarkúan. Áll a jogászok azon csoportjaira is, akik segédkezet nyújtanak az adózási kiskapuk megtalálására, a törvények olyan „dizájnolására”, amelyek megbízóiknak

nagy hasznot hoznak. A törvény határán imbolyogva, „de azért elkerülve a börtönt” hogy szó szerint idézzem Stiglitz okfejtését (hivatkozott mű, 53. és 61. oldal)

DEMOKRÁCIADÉFICIT

Az érvényes amerikai kampányfinanszírozás szerint nem korlátozható az adományozás. Ezzel a gazdag rétegek nagy előnyben vannak. Olyan jelölteket támogathatnak – és támogatnak is – a választásokon, akikről feltehető, hogy az ő rétegük érdekeit képviselik majd. Ily módon nem az „egy ember-egy szavazat” elve érvényesül, hanem az „egy dollár-egy szavazat” elve. A társadalom 99 százaléka nem képes érvényesíteni az érdekeit – mivel a játékszabályokat a politika úgy alakítja, hogy ne is tudja. Ez pedig módot ad arra, hogy a gazdagok a saját érdeküknek megfelelően befolyásolják a politikát. *Lincoln* szavainak parafrázisával élve, (aki azt mondta: „A néppel, a népből, a népért”) ma ez érvényesül: „By the 1%, from the 1%, for the 1%”.

Az amerikai polgárok – úgy tűnik –, ezt nem érzékelik. Felmérések tesztelték, hogyan vélekednek magukról az amerikaiak. Az derült ki, hogy abban a hitben élnek, hogy az USA ma is a szabadság hazája, hogy Amerikában bárki feljuthat a csúcsra. Sikerral épült be a köztudatba az is, hogy káros minden állami beavatkozás a gazdaságba. A megkérdezettek – a felmérés szerint még a szegényebb néprétegek is – feleslegesnek tartottak még olyan állami támogatásokat is, amelyek kimondottan az ő érdekeiket szolgálták (Stiglitz, 2013).

Hogyan lehetséges ez? Úgy, hogy az 1 százalék olyan kutatásokat és publikációkat támogat, amelyek az állami szerepvállalással kapcsolatos eszméiket közgazdasági alapigazságoknak tüntetik fel. Az értelmiség gondolkozását erre állítják be. A média teljes bevetéssel dolgozik a fenti vélemények elterjedése érdekében. A pénz hatalma ily módon, a médián keresztül

tül, kihat a közvélekedésre. Így az 1 százalék nemcsak a politikusok és a mértékadó elit, de az emberek többségének támogatását is megnyerheti a jelöltjeihez a választási kampányokban. A polgárok azt hiszik, hogy a szavazáskor a saját érdeküket követik.

Elhiszik, hogy a jövedelem-differencia (még a jelenlegi elképesztő mértéke is) gazdasági alapon törvényszerű és egyenesen az ő érdeküket szolgálja. Elhiszik, mert azt hangoztatják nekik, hogy a gazdag 1 százalékhoz áramló jövedelem „lecsurog” majd a szegényebbekhez s így munkahelyeket teremt. Elhiszik, annak ellenére, hogy az adatok mást mutatnak. Kellő sokaság teszi magáévá a gondosan beszűrt nézeteket, hogy „minden állam rossz”, mert az újraelosztás úgy mond csak az adóterheket növeli. Annyiban persze igaz ez az állítás, hogy az adók nagy része valóban a szegényebbeket terheli, Amerikában is. A gazdagabbaknak ugyanis ezer módjuk van a közteherviselés alól kibújni. Stiglitz szerint az amerikaiaknak nincs kellő ismeretük azokról a példákról, amelyek szerint például Észak-Európában jól működik a gazdaság, a „nagy állam” koncepciója mellett is. Nem tudják, hogy létezik a társadalmi újraelosztás magas szintje mellett is növekedés, miközben az elosztás lényegesen igazságosabb, mint az USA-ban (Stiglitz, 2013).

Nem kevesebbet jelent mindez, mint hogy az emberek a demokratikus játékszabályok mellett – sőt, mondhatjuk azok ellenére – félrevezethetők. Maguk döntenek, abszurd módon, a számukra kedvezőtlen programmal fellépő politikusok mellett. Önként és dalolva. Óriási kérdés, hogyan lehet ezen változtatni?

A BANKSZÉKTOR ÉS A MONETÁRIS POLITIKA

A válság fokozta a jövedelmi differenciákat. A bankmentéseket a szakirodalom 2008 óta széles körűen tárgyalta. Mégis érdemes né-

hány szóval e tanulmány keretében is kitérni a kérdésre, mivel ennek a nagystílű akciónak további rontó hatása volt a jövedelemeloszlásra. A törvényi szabályozás eredménye ugyanis egy soha nem látott méretű ajándékcsomag lett a bankárok javára, akik viszont az 1 százalék markáns részét képviselik. Stiglitz egyenesen úgy fogalmaz: „Bolygónk történelmében még soha nem adtak vizonzás elvárása nélkül ilyen sokat, ilyen keveseknek, s ilyen gazdagoknak.” (Stiglitz, 2013, 210. oldal).

Nem ő az egyetlen a kiváló pénzügyi szakemberek közül, aki így látja az eseményeket. Már Raghuram Rajan is úgy vélte (Törésvonalak című könyvében), hogy a pénzügyi válság során nem a bankokat, és semmiképpen nem azok tulajdonosait és menedzsereit, hanem csakis az ügyfeleiket s leginkább a kisbetéteseket kell az államnak megmentenie (Rajan, 2010; Botos, 2012). Világosan kimondta: a pénzügyi intézmények is vállalkozások, nem lehet őket – mint kivételes alanyokat – kiemelni a piacról, ahol a vállalkozás sikert és kudarcot is hozhat. Ők is bukhatnak, ha ügyeiket rosszul intézik. Csak az aszimmetrikusan kevés információval rendelkező kisemberek pénzét, s az azokat kezelő kis intézeteket kell biztosítani. A nagy ügyfeleket sem! Ők képesek megfizetni a megfelelő kockázatkezeléshez szükséges szakértelmet (Rajan, 2010; Botos, 2012). A nagybankok nézzék meg jobban, mivel állnak szóba, mérjék fel, hogy hitelezésük veszteséggel is járhat, ha rosszul mérik fel a kockázatokat. A bankok sérthetlensége egyfajta tabuvá vált a pénzügytanban, amivel, úgy tűnik, a jelen időszakban a szereplők visszaéltek és élnek. Ennek a nézetnek a megingatása – ha mégoly nagy tekintélyű pénzügyes szakemberek állnak is mellette – rendkívül nehezen megy, hisz súlyos érdekeket sért.

Az állami segítségnél eddig minden esetben a közérdekre hivatkoztak az illetékesek (Rajan, 2010; Stiglitz, 2013). De látni kell, hogy a kisbetétesek valójában védettek a bankokban a

betétbiztosítás által! A nagy befektetési bankok pedig, amelyek a mostani amerikai mentőakció tárgyai voltak, nem olyan egységei a termelésfinanszírozásnak, amelyek döntő láncreakciós hatással lennének a fizetési rendszerekre. Így a bankoknak biztosított mentőakciók nem az egész gazdaság és társadalom, hanem leginkább a tulajdonosaik és menedzsereik érdekét szolgálták. Nem jelentenek egyebet, mint masszív vagyonszármazékos jövedelemtranszferet az 1 százalék javára.

A bankmentő akciók tehát csak tovább fokozták az amúgy is tarthatatlan jövedelemaránytalanságokat az USA-ban. Mindezt törvényi segítséggel, s azzal az ideológiával, hogy ez az áldozatvállalás az egész gazdaság érdeke.

Richard Posner, aki 2009-ben bemutatta a jelzáloghitel-mechanizmus jogi működését, teljesen világossá tette, hogy a pénzügyi innovációk, pénzügytechnikák nagyon is alkalmasak voltak a kockázatok alulbecsülésére. Arra, hogy látszatra mindent pontosan a szakma szabályai szerint követve csináljanak, s mégis hatalmas kockázat-hegyet halmozzanak fel, kikényszerítve végül az állam mögé állását (Posner, 2009).

Pedig valójában csak az 1 százaléknak az érdekében hozott óriási méretű akcióról volt szó. Hogyan is lehetne másnak, mint nemzeti ajándéknak értékelni a FED által 0 kamattal átadott forrásmennyiséget, amelyen a bankok állampapírt vásárolnak, s azok szerény, de tisztos hozamának birtoklásáért gyakorlatilag semmi erőfeszítést nem kellett az intézményeknek tenniük? Minek tekintjük azt a jogi szabályozást, amely a derivatívákat előre sorolta a csőd esetén való fizetéseknél, megelőzve béreket, államot, ügyfeleket? Miért kaptak ilyen erős védelmet azok a CDS-ek, amelyek éppen, hogy fő szerepet játszottak a jelen válság kialakulásában? Milyen „nagy hozzájárulást” jelentettek ezek az innovációk az amerikai gazdaság versenyképességéhez? A derivatív pénzügyi eszközök – az üzleti élet

egyik vezető egyéniségének véleménye szerint – nem egyebek, mint „pénzügyi tömegpusztító eszközök” (Warren Buffet megfogalmazása, idézi: Stiglitz, 2013, 337. oldal) (Nem szobatudósok véleménye az ismertetett állítás, hanem magának az egyik legsikeresebb pénzügyi üzletelőnek!) Vajon mi akkor a magyarázata, hogy e technikákat megtestesítő derivatívákat a törvényhozók ilyen kivételes szabályozás alá helyezték?

Nincs válasz ezekre a kérdésekre. Az átlagember fel sem teszi, hiszen nem is tud a jelentőségükről. A szakma a Nagy Válság analógiájára hivatkozik. Közben azonban nem mérlegeli, hogy a globalizált világban mennyivel tér el helyzet az akkoritól, mindenekelőtt a szabad tőkeáramlások következtében. Annyit mindenestre leszögezhetünk, hogy a FED által szorgalmazott bankmentő politika nem a 99 százalék érdekét szolgálta. Határozottan hozzájárult a jövedelemkülönbségek fokozódásához.

MONETÁRIS POLITIKA VERSUS FOGLALKOZTATÁSPOLITIKA

Nem túl pozitív a felrajzolt kép az amerikai bankrendszeréről és a FED politikájáról. Még lehangolóbb azonban, ha a „független” jegybank monetáris politikáját és a kormány számára oly fontos foglalkoztatáspolitikai szempontjait vetjük egybe.

Az egyenletes gazdasági növekedés, amelyet a monetarizmus hívei a követett jegybanki politikának tulajdonítottak, valójában „*jobless*”, azaz foglalkoztatás nélküli növekedés volt.⁴ Erre már Rajan is rámutatott (Rajan, 2010). A gazdaság kétségkívül egyenletesen, nagyobb kilengések nélkül növekedett. Ezért nevezte ezt a korszakot a FED elnöke a Great Moderation (a Nagy Mérséklődés) évtizedének. Az új értékből azonban gyakorlatilag csak a profit részesedett, a munkából élők nem. A FED által szorgalmazott politika az alapka-

mat mérséklésével csak az infláció alacsonyan tartására koncentrált. A foglalkoztatás kérdése háttérbe szorult. Amikor elkezdett a témával foglalkozni, nem volt benne sok köszönet. A FED által sugallt gazdaságpolitikai lépések ugyanis a „munkaerőpiac nagyobb rugalmasságára” irányultak. Ez gyakorlatilag a szociális védelem csökkentését jelentette. A nagyobb „rugalmasság” csupán szép megfogalmazása a bérek csökkentésének. Vagyis a monetáris politika a reálgazdaság fontos szegmensébe való beavatkozást erőltette. Mindezt akkor, amikor a gazdaság problémáját éppen az aggregált kereslet alacsony szintje okozta. Mondhatjuk másként is: az elmúlt évtizedekben vége lett a fordított növekedésnek, amikor még a bérek is részesültek a termelékenység emelkedés hasznából (Dardot – Laval, 2013).

A jegybanki politika, továbbá a deficit csökkentését követelte, mondván, hogy a túlzott elosztás inflációs veszélyt jelent. Holott, mint utaltunk rá, a kapacitások kihasználatlanok voltak, és a vásárlóerő kevés. Az állami költségek – ha az a jóléti csatornákon át fogyasztássá változik – növeli a keresletet, amire égető szükség volt és van az USA-ban. A FED által előtérbe helyezett pénzügyi-stabilitás megőrzése gyakorlatilag az „1 százalék” érdekeit képviselte. Arra szoktak hivatkozni, hogy az infláció a nyugdíjasokat és a bérből élőket sújtja a legjobban, ezért a No1 problémák között. Ez azonban nem állja meg a helyét, hiszen a *Social Security* az USA-ban az inflációhoz igazítja juttatásait. Ha a béreket is emelik az inflációnak megfelelően, akkor nem éri hátrány a bérből élőket sem. Ez természetesen kérdés. Különben is, az inflációnak messze nem egyedül a béremelések miatti túlkereslet az oka. Nagy része importált infláció, az energiahordozó- és élelmiszerár-növekedés következménye. Ha az energia- és élelmiszerárak 20 százalékkal nőnek, akkor az inflációs ráta a kívánt szintre való leszorításához a béreknek egyenesen csökkenniük kell!

[Nem is volt érthető, hogy miként lehetett a hetvenes években a világméretű árrobbanás költséghatásaitól eltekinteni (*cost-push inflation*), s alapvetően a béremelkedéseket (*demand-pull inflation*) tenni felelőssé az akkori inflációs hullámért. Ekkor született meg a monetarista gazdaságpolitika, azokkal a javaslatokkal, hogy „a kisebb állam a jó, mert a jóléti állam csak túlköltekezik”. Pedig valójában a tőke nem volt hajlandó a hetvenes években tudomásul venni, hogy a természeti kincsekért többet kell fizetnie az eladóknak. Ennek terheit tovább hárította, kizárólag a bérből érők számlájára. Csoda-e, ha ez ellen bérharccal tiltakoztak?]

Reagan fellépése a kommunizmus ellen tehát a kapitalista világ bérből és fizetésből élő széles rétegei elleni küzdelemmé vált. Megideologizálta a bérek leszorítását, a „Gonosz birodalma” elleni harcra hivatkozva, s így stabilizálta, sőt növelte a profitot. Amikor kamatemeléssel harcolt a FED az infláció ellen, átmenetileg jócskán visszavetette a növekedést (és ezzel a foglalkoztatást). De mivel hatalmas állami megrendeléseket adott a kutatásnak és a hadi lobbinak, a visszaesést hamar leküzdötték. Nem úgy, mint azok, akikre kiszárazott az amerikai kamatemelés hatása. Ezek az országok – így Magyarország is – alig tudtak magukhoz térni a felkamatolódott hitelek terhétől. (Mi igazából a mai napig sem.)

De a monetáris politika hatásmechanizmusában a fordítottja is igaz. Nem lehet a gazdasági növekedést és a foglalkoztatás növelését pusztán a kamatok minimumra állításával megoldani. A régi példa alapján, a vödört oda lehet vinni a lóhoz, de hogy igyon belőle, arra nem lehet kényszeríteni. A reálgazdasági lehetőségek figyelmen kívül hatásával nem lehet növekedést erőltetni. ha nincs bővülő piac, nincs növekedés. Nincs mire beruházni. Nem is volt magas, sőt kimondottan alacsony volt az USA-ban a beruházási ráta már hosszú idő óta.

Szinte érthetetlen, hogy miért vártak a monetáris politika irányítói a kamatcsökkenéstől új beruházásokat, (és ezek révén többletfoglalkoztatást), amikor a meglévő kapacitások kihasználtsága is végtelenül alacsony volt (Stiglitz, 2013). Ahhoz, hogy az olcsó hitel beruházásra ösztönözzön, mindenekelőtt fizetőképes kereslet, felvevőpiac kell. Még ha lenne is kereslet, akkor is csak szerény munkaerő-piaci élénkülésre lehetne számítani, az adott kapacitáskihasználatlanság mellett. Beruházásra nem feltétlenül. Ha van is beruházás, az is inkább munkaerő-megtakarító. Pontosan azért, amit Rajan fejtegetett: az élő- és holtmunka költségarányai a túl olcsó hitel miatt eltolódtak, s érdemesebb az olcsó beruházási lehetőségek révén a nyűgöt jelentő munkaerőtől inkább megszabadulni. (Botos, 2013)

Az ingatlanbuborék is ennek a kamatcsökkentő politikának a következménye volt. Egy magyar közgazdász azt mondta a válság után, hogy a buborékok nem valós jövedelmeket jelentettek, csak felfújt jövedelmek voltak – ami igaz –, tehát, miért fáj, ha azokat a piac kipukasztja. Azt veszítik el a spekulánsok, ami nem is volt az övék. Csakhogy ez az okoskodás nem minden esetben helytálló. Stiglitz már egy korábbi, a dot-com válság után írt könyvében is utalt arra, hogy a buborékot eredményező politikának következtében a nyugdíjalapok elvesztették befektetéseik nagy részét (Stiglitz, 2004). Nehéz azt mondani, hogy a nyugdíjasok vesztesége vállrándítást sem érdemel.

A 2008-as pénzügyi válság is hasonló hatással járt, hiszen a „mérgező eszközök”, a biztos befektetést ígérő, átcsomagolt, első osztályúnak minősített „senior” értékpapírok is elérteltelenedtek (Posner, 2009). Azok, amelyekbe jóhiszeműen befektettek a nyugdíjalapok is. Ezért a nyugdíjasokat nem kárpótolta senki – mondván, miért döntött úgy a nyugdíjpénztár, ahogy. A piac szabályai szerint a befektető viseli a kockázatot! A bankok veszteségeit

azonban végül is (kevés kivétellel) valamiképpen konszolidálta az állam. Az adófizetők pénzén. A nyugdíjpénztárakat viszont nem. A pénzügyi válság magával hozta az állampapírok leminősítését. Így a nem hazardírozó, tehát a prudensen megtakarító, (állampapírokba fektető) nyugdíjasok is ráfizettek! Jövedelmet csoportosítottak át befektetéseikkel az állam javára, (amikor állampapírba fektettek.) Ez vagy ennek egy része azonban számukra elveszett... Fogalmazhatunk így is, hogy „megtapták azt mentőcsomag-transzferként a bankok” (Stiglitz, 2013, 305. oldal).

DIAGNÓZIS ÉS TERÁPIA

Sokszor halljuk, hogy a FED sikeres volt az infláció leszorításában, s az úgynevezett *quantitative easing* (mennyiségi könnyítés) politikájának megvalósításában. Fel kell tennünk azonban a kérdést: Miben mérjük a sikert? Abban, hogy a leggazdagabb 1 százaléknak egyre jobb lesz az anyagi helyzete? Ez lenne a célja egy „független” intézménynek? Kitől is független valójában a „független jegybank”? Azt gondolom, a közjó definiálása nélkül nem lehet ítéletet mondanunk egy közintézmény politikájának sikerességéről.

Ha a közjón a társadalom egészének javát értjük, nem lehetünk elégedettek az amerikai monetáris politikával. A FED politikája következtében ugyanis a többlethasznok az 1 százaléknál összpontosulnak.

Mit lehet tenni, hogy amerikai társadalom jövedelmi és vagyoni differenciái mérséklődjenek?

A jeles amerikai pénzügyi szakértők szerint, akiknek munkásságát e tanulmányban követni próbáltam, egy elkerülhetetlen reformot javasolnak. Ennek során gazdasági és politikai teendők egyaránt lennének.

A gazdasági teendők alapvetően két részből állnak.

▶ Mindenekelőtt felül kell vizsgálni a pénzügyi szektor szerepét. Vissza kell fogni a pénzügyi intézmények túlzott kockázatvállalási hajlamát. Meg kell szüntetni a „túl nagy, hogy bukjon” méreteket a bankoknál, pénzügyi intézményeknél. Lehetővé kell tenni a bankok bukását is! Nem szabad az adófizetők pénzén kimenteni a magukat túlvállaló pénzügyi intézményeket, hisz ezáltal további moral hazardra ösztönözzük őket (Rajan, 2010; Stiglitz, 2013). Transzparenssebbé kell tenni a bankokat megakadályozva, hogy államilag biztosított pénzügyi intézmények vállaljanak kezességet értük. Meg kell akadályozni, hogy a hitelkártyák rendszerében a pénzügyi intézmények elviselhetetlen terheket rójanak a fogyasztókra minden egyes alkalmazásnál. Az uszorkamatok felszámítását is meg kell akadályozni. A bónuszok rendszerét felül kell vizsgálni, hogy ne ösztönözzenek olyan mértékben, mint jelenleg, a rövidlátó banki üzletpolitikára és ehhez kapcsolódóan a túl nagy kockázatvállalásokra.

▶ Meg kell szüntetni az offshore bankközpontokat, mert a világon semmi nem indokolja a létezésüket, csak az, hogy ily módon kerülhetik meg az érdekeltek a törvényi szabályozás előírásait. Ez roppant nehezen halad előre, mert hatalmas ellenérdekek dolgoznak a megakadályozásán. Erősíteni kell továbbá a versenytörvényt is, és szükséges szigorítani a vállalatirányítás szabályozását (például, hogy a bankok ne használhassanak fel saját hasznukra vállalati eszközöket korlátlanul). Hadd mondják ki a végső szót a felhasználásról tulajdonosok, részvényesek! A csődtörvény is javításra szorul, különös tekintettel a rengeteg lakáshitelre és diákhitelre, amelyet nem tudnak fizetni a felvevők. Minden hitelügylet két félen múlik, de közülük az egyik, a hitelfelvevő sokkal kevésbé rendelkezik megfelelő információkkal. Ezért a következményekért felelnie kell a hitelezőnek is.

▶ Meg kell szüntetni az állami osztogatások rendszerét s a vállalatok kimentésének gya-

korlatát. A csődbe került cég munkásaiknak segíteni kell új helyet találni, de ez nem azonos azzal, hogy megmentsük a vállalat tulajdonosait és menedzsmentjét. Annak is véget kell vetni, hogy a vállalatok ne fizessék meg tevékenységük valódi költségeit, így például a környezetvédelem árát, s azt a közösségre terheljék. (Aztán meg az általuk finanszírozott „szakértők”, sajtómunkások, a jóléti állam túlköltségeiről beszélnek.)

▶ A politikai reformok feladatai közé tartozik, hogy biztosítani kell az igazságszolgáltatáshoz való egyenlő hozzáférést. Ma az amerikai jog gyakorlatában valóságos „fegyverkezési verseny” folyik. A fegyver a pénz, a tét, hogy ki képes jobb ügyvédet megfizetni. S ebben az átlagamerikai alulmarad a gazdag vállalatokhoz, vállalkozókhoz képest. Politikai kérdés az adórendszer változtatása is. Egy igazságosabb társadalom azt igényelné, hogy mindenki a teherviselő-képességének megfelelően vállaljon részt a közterhekből. Ne kényszerítsenek olyan döntéseket a közösségre, amelyek megnyirbálják a jóléti kiadásokat. Hiszen ezzel a terheket a 99 százalékra hárítják! Az elmúlt évtizedekben az amerikai adórendszer progresszivitása egyre csökkent. Sok benne a kivétel, így még annál is kevésbé progresszív, mint első pillantásra hinnénk. Egy hatékony vagyonadó s a tőkenyereségek kedvezményes adóztatásának megszüntetése kellene ahhoz, hogy megakadályozható legyen egy új oligarchia, egy plutokrácia kialakulása fogalmazza meg követelményét (Stiglitz, 2013, 343. oldal).

Természetesen ezek a lépések – mint utaltunk rá – nem egykönnyen megvalósíthatók. Pontosán azért, mert a törvényhozás az „1 százalék” érdekeinek csapdájában van. Nehéz elérni, hogy a gazdagok által támogatott törvényhozók a gazdagok érdekei ellen hozzanak döntéseket. S azt is, hogy a törvényhozók megszavazzák e rendelkezések változtatását. A kampánypénzek korlátozása is elbukott a

Legfelsőbb Bíróságon. Vajon milyen sorsra jutna egy, a választókerületi manipulációt, a jogszabályok vég nélküli módosítási lehetőségét korlátozó javaslat? Lehetne-e a választási részvételt jogi kötelezéssel erősíteni – mint egyes északi országokban vagy Ausztráliában? De mit se érne ez, ha az átlagpolgár nem ismeri fel saját jól felfogott érdekét. Nagy kérdés, hogyan lehetne érthetőbbé, átláthatóbbá tenni a folyamatokat számukra? Mire jutna például az a gondolat, hogy a médiát – amely a kampányhirdetésekből remekül megél – ebbeli tevékenységében korlátozzák?

A közjó alapja az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. Ez a civil jogon túl a gazdasági jogokat, s a tulajdonhoz való jog mellett az egyszerű emberek gazdasági jogait is hangsúlyozza. *Alexis de Tocqueville* azt mondta, hogy az amerikai társadalom szellemének legfőbb eleme a helyesen értelmezett önérdék (*self-interest properly understood*). Ez azt jelenti, hogy tiszteletben kell tartanunk mások önérdékét is. Csak így lehet a közös nevező a közjó.

S ha valaki azt gondolná, hogy a zászlóshajóval kapcsolatos megállapításainknak nincs semmi köze a magyar valósághoz, az téved.

JEGYZETEK

- ¹ Clinton választási szlogenje volt: „The economy... youfool!”
- ² Stiglitz fontos gazdaságpolitikai posztok betöltője volt az elmúlt időben, beleértve a Világbank alelnöki tisztségét, s amerikai elnökök tanácsadó testületének tagságát, – Clinton alatt egyenesen a bizottság elnöke volt. Ugyanakkor az akadémiai életben is kiemelkedő karriert futott be. A Columbia egyetem professzora, a Brit Tudományos Akadémia (Royal Society) tagja. A Nobel-díj birtokosa, az IEA (Nemzetközi Közgazdász Társaság) elnöke, több, az ENSZ által felkért jelentésnek, így a „Stiglitz Report”-nak a szerzője, a nemzetközi pénzügyi rendszer, a GDP-számítás, klímagazdaság, társadalompolitikai kérdéseinek szakértője. S még nem is merítettük ki valamennyi tisztségét,
- elismerését és funkcióját. Erős szociális érzékkel rendelkező gondolkodó.
- ³ 2014 februárjában jelentette meg Robert J. Gordon az NBER WorkingPaper sorozatában írását az alábbi címmel: The Demise of US Economic Growth. Thomas Piketty munkája (Capital in the 21 century) ugyancsak a vagyoni szóródást vizsgálja a fejlett világban. (2013-ban franciául, 2014-ben angolul, s 2015-ben pedig magyarul is elérhető, a Kossuth Kiadónál: Tőke a 21. században címmel. Dani Rodrik: A globalizáció paradoxona című műve ugyancsak 2014-ben jelent meg magyarul (a Corvina kiadásában), nem sokkal a 2012-es angol nyelvű kiadás után.
- ⁴ Közelmúltban jelent meg a témában egy cikk, Marcus Bettina írása. Pénzügyi Szemle, 2015/2

IRODALOM

- BOTOS K. (2009): Dogmák eltűnésben. *Pénzügyi Szemle*. 2009/1
- BOTOS K. (2012): Reformok a bankszabályozásban. *Hitelintézet* Szemle. 2012/2
- BOTOS K. (2013): Törésvonalak: a válság mélyebb gyökerei. *Magyar Szemle*. Új Folyam, XXII. 3–4
- DARDOT – LAVAL: (2013) *Globálrezon*. Egy-Kettő Kiadó. Budapest

PIKETTY, TH. (2015): *Tőke a 21. században*. Kossuth Kiadó. Budapest

POSNER, R. (2009): *The Failure of Capitalism*. President and Fellows of Harvard College, Harvard

RAJAN, P. (2010): *The Fault Lines*. Princeton University Press. Touchton Books, New York, London

STIGLITZ, J. (2013): *The Price of Inequality*. W. W. Norton&Co. New York. London

STIGLITZ, J. (2004): *The Roaring Nineties*. W.W. Norton &Co New York. London